

Dikácz Csaba¹

Az igazságos háború elmélete és a koszovói konfliktus

The Theory of Just War and the Conflict in Kosovo

Absztrakt

A kora középkorban (egyések szerint már az ókorban) megfogalmazott, de az évszázadok alatt formálódó igazságos háború elméletének kritériumai az egyes fegyveres konfliktusokra egyaránt megvizsgálhatók, értékelhetők. A 20. század utolsó éveiben a volt Jugoszlávia (azon belül Szerbia) részét képező Koszovó (szerb nyelvhasználatban Koszovó-Metohija) tartományban a lakosság jelentős többségét képviselő koszovói albánok ellen a szerb kormány erőszakos eszközöket alkalmazott. A nemzetközi közösség előbb a diplomácia eszközeivel békés úton, majd végső eszközként a NATO katonai erejének alkalmazásával, szintén erőszakkal válaszolt. Vajon a NATO „humanitárius beavatkozása” megfelelt-e az igazságos háború „jus ad bellum” jelentette általános kritériumainak? A tanulmány erre keresi a választ a kérdésre adott ellentétes válaszok összehasonlító elemzésével.

Kulcsszavak: igazságos háború kritériumai, Koszovó, NATO, humanitárius beavatkozás, légierő

Abstract

The criteria of the just war theory, formulated in the early Middle Ages (some say already in antiquity), but evolving over the centuries, can be applied to each armed conflict. In the last years of the 20th century, the international community responded to the mass violence perpetrated by the Serbian government against the Kosovo Albanians, who constituted the vast majority of the population in the province of Kosovo (in Serbian, Kosovo-Metohija), part of the former Yugoslavia (within Serbia). First by peaceful means through diplomacy, and then, as a last resort, international community tries to manage the tense situation by the use of NATO military force. Did NATO's "humanitarian

¹ Alezredes, osztályvezető, Nemzeti Közszerzői Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Katonai Tanfolyamszervező Intézet; doktori hallgató, Hadtudományi Doktori Iskola.

intervention" meet the principle of just war theory general criteria of jus ad bellum? The study seeks to answer this question comparing the controversial approaches.

Keywords: criteria of just war, Kosovo, NATO, humanitarian intervention, air power

Az igazságos háború elméletének történelmi előzményei

„Minden igazságnak két oldala van, ezért érdemes megnézni mindkettőt,
mielőtt elkötelezzük magunkat bármelyik mellett!”
(Aesopus, Kr. e. 600 körül)

Amióta az emberiség történetének részévé váltak az államok közötti fegyveres konfliktusok, a háborúk, az azokat elindítók igyekeztek valamivel megindokolni, igazolni önmaguk akaratát. Feltehetjük azt a kérdést is, hogy van-e a háborúknak erkölcs? A filozófusok és (egyházi) gondolkodók, Arisztotelészről (Kr. e. 384–322) Cicerón (Kr. e. 106 – Kr. e. 43) át Szent Ágostonig (Kr. u. 354–430), Aquinói Szent Tamástól (Kr. u. 1225–1274) Hugo Grotiuson (Kr. u. 1583–1645) át egészen Paul Ramsey-ig (1913–1988) és Michael Walzerig (1935–) arra keresték a választ, hogy igazolt-e és ha igen, milyen feltételek esetén erőszakot alkalmazni felebarátainkkal szemben, miért törnek ki háborúk, kik jogosultak azok megindítására, vajon az utolsó lehetőséget is kihasználták-e az erőszak alkalmazását megelőzően, arányosak-e a használt eszközök a kitűzött célok eléréséhez, megvannak-e a háború sikerének esélyei a célok elérése tekintetében, vagy a háborúban mindenkire ugyanazon szabályokat kell-e alkalmazni az erőszak alanyaiként. A magyarázatok egy részében a keresztényi értékrend, az isteni akarat és igazságtétel dominált, amely később szekuláris formában a nemzetközi jogrend kialakításához vezetett. Az emberi életet, a kultúrát és a természeti környezetet is magában foglaló teremtésvédelmet² jól szolgálja az úgynevezett igazságos háború elmélete, amely a háborús ideológiák közül a legelterjedtebb, legismertebb, és ami a jelen témához különösen az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) és benne az Egyesült Államok (USA) ilyen irányú tevékenységei, szerepének megítélése okán jól kapcsolódik, annak alapelveivel leírható.

A vesztfáliai békétől kezdődően az igazságos háború elvét, azaz a büntető háborúkat felülírta az államok szuverenitásának elve, ami felett nem helyezkedett el felsőbb hatóság, aki büntethette volna egyik vagy másik államot, ezzel pedig az államérdek jelentősége került előtérbe a politikai realizmus, és annak képviselőin, többek között Carl von Clausewitz (1780–1831), Hans Morgenthau-n (1904–1980) vagy Giulio Douhet (1869–1930) olasz tábornokon, a légierő egyik korai teoretikusán keresztül. Utóbbi szerint a légierő stratégiai alkalmazása, a polgári lakosság moráljának a hátországban történő, ipari és civil központokat érintő bombázással való megtörésével, egyedül képes eldönteni a háborúkat.³ Ennek egyik gyakorlati megvalósítási kísérleteként is tekinthetünk a NATO 1999-es Jugoszláv Szövetségi Köztársaság területe elleni, 78 napos támadó légiműveletére („Operation Allied Force”).

² BODA 2023: 124.

³ DOUHET 1981.

A háború két szélsőséges értékelése, a politikai realizmus és a minden háborút tiltó protestáns keresztény pacifizmus közötti álláspontként először Reinhold Niebuhr (1892–1971) elképzelése hozott változást, aki szerint szükséges megvédeni a saját közösséget, azaz be kell vállalni a háborút mint szükséges kisebbik rosszat. Ramsey amerikai protestáns gondolkodó a humanitárius, illetve egyéb intervenciók igazolásával kapcsolatban óvatos, mert úgy gondolja, hogy a beavatkozások megítélésében nem csupán az igazságosságra kell alapozni, hanem komoly jelentősége van még az államérdeknek és a nemzetközi rendnek is. Walzer amerikai professzor számára, amennyiben a másik államon belül egy elhatárolható (például etnikai) közösség politikai és/vagy fegyveres küzdelmet folytat a saját jogai elismertetése érdekében a másik állam elnyomása ellen, akkor Walzer is hajlandó az intervenciót igazoltnak tekinteni, azzal a kitételrel, hogy a beavatkozás a beavatkozó állam és a felkelő közösség számára nem okozhat hátrányt, sem közvetlenül, sem a nemzetközi rend felborítása által.⁴

Az „igazságos háború” hagyományos elmélete a háború indításának az igazságossága (*jus ad bellum*), a háború viselésének az igazsága (*jus in bello*), valamint a háború lezárásának az igazságossága (*jus post bellum*) fő kérdései köré épül. Általánosságban az igazságos háború elméletén belül a következő alkategóriák léteznek: kellő és jogos oknak kell lennie a háború indítására (*igazságos cél*); törvényes felhatalmazásnak kell lennie a háború meghirdetésére (*legitim autoritás*); a háborút megfelelő eszközökkel kell vívni (*arányosság*); a sikerre legyen esély; és minden más (a fegyveres erőszak alkalmazásának elkerülésére szolgáló) lehetőséget ki kell meríteni (utolsó lehetőség).⁵ Ezek az etikai normák számos dokumentumban, például az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmányában, az ENSZ Biztonsági Tanács (ENSZ BT) különböző határozataiban és a Nemzetközi Bíróság ítéleteiben jogilag is rögzítve vannak.

Carl Ceulemans,⁶ a brüsszeli Belga Királyi Katonai Akadémia professzora szerint a NATO 1999-es fegyveres beavatkozása a koszovói konfliktus során az igazságos háború elméletének alapelvei, a *jus ad bellum* értelmezése alapján igazolható. Vele szemben, ugyanezen elvek mentén, ellentétes álláspontot képvisel Borisz Kashnyikov⁷ professzor, a moszkvai Gazdaságtudományi Egyetem tanára. A következőkben ketőjük véleménykülönbségét párba állítva szeretném érzékeltetni az igazságos háború elvének megközelítésbeli különbségeit, a koszovói konfliktusra, az arra adott NATO-beavatkozásra alkalmazva bemutatni.

A koszovói konfliktus

A koszovói válság 1998 februárjától 1999 nyaráig tartott a volt Jugoszláviában, 1992-től hivatalos nevén a Szerbia és Montenegró alkotta Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (JSZK) területén. A konfliktus már korábban elkezdődött, amikor a koszovói albánok az 1974-es, még az úgynevezett titói alkotmányban kapott, széles körű autonómia biztosította jogukat szerették volna visszanyerni (egyesekek még inkább kiszélesíteni),

⁴ BODA 2019: 73–74.

⁵ BODA 2022: 95.

⁶ CEULEMANS 2008.

⁷ KASHNIKOV 2008.

ezzel szembekerülve a Szlobodan Milosevics elnök (1989–1997) vezette JSZK-val. Előbb az Ibrahim Rugova koszovói albán irodalmár, később Koszovó elnöke (2002–2006) vezette passzív ellenállással, erőszakmentes módon kívánták céljaikat elérni, de annak eredménytelenségét látva – a véres boszniai háborút 1995-ben lezáró daytoni békéből okulva – egyre inkább a fegyveres erőszak eszközével, a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK) megalapításával kívánták kiharcolni szabadságukat, hosszabb távon függetlenségüket. A koszovói válság kiéleződésére, a JSZK katonai, rendőri és félkatonai erői által elkövetett etnikai tisztogatásokra (szerb részről nézve a koszovói albán terroristák elleni akciókra) válaszul a nemzetközi közösség reakciói gyorsak voltak, mivel tanultak a boszniai háború ilyen irányú tapasztalataiból. A tárgyalásos rendezés érdekében közvetítő, az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Olaszország és Oroszország alkotta úgynevezett Kontakt Csoport által 1999 februárjában szervezett rambouillet-i, majd márciusi párizsi tárgyalások – minden fél számára egyaránt elfogadható eredmények nélküli – lezárását követően a NATO által 1999-ben végrehajtott, humanitárius beavatkozás jogcímén történő katonai erő alkalmazása azonban számos kérdést vet(ett) fel annak indoklására vonatkozóan. A NATO beavatkozása a koszovói válságba megfelelő példa arra, hogy azt az igazságos háború elméletével írjuk le.

Hogyan felelt meg a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság elleni, 1999-es NATO katonai fellépés ezeknek a kritériumoknak?

Az igazságos cél

Mivel jelenleg nincsenek kötelező és általánosan alkalmazandó szabályok a humanitárius beavatkozásra vonatkozóan, a kérdés még mindig vita tárgyát képezi. A humanitárius beavatkozás mint igazságos cél kezdeményezőjének személyére és módjára vonatkozó eltérő felfogások mindig is egyfajta viták forrását képezték a beavatkozni kívánó országok között, továbbá sokan aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy a beavatkozást egyes országok nemzeti érdekei motiválják. A NATO deklarált beavatkozásának célja az volt, hogy véget vessen az emberi jogok tömeges megsértésén alapuló konfliktusnak, és rákényszerítse a JSZK-t, hogy a NATO érdekeit figyelembe véve fogadja el Koszovó tartomány különleges autonómiastátuszát.

Az igazságos háború elmélete megköveteli, hogy a háborút vívóknak világos elképzeléssel kell rendelkezniük arról, hogy mi a céljuk. Itt a NATO nagyon szilárd talajon állt. A NATO vezetői, különösen Bill Clinton amerikai elnök (1993–2001), fáradhatatlanul ismételtették a bombázások befejezésének feltételeit, beleértve a koszovóiak hazatérését otthonaikba, és védelmüket egy olyan nemzetközi erő által, amelynek középpontjában a NATO áll. A Nyugaton az etnikai tisztogatás miatt érzett morális ellenszenv nyilvánvaló Clinton beszédeiben:

„Koszovó sérti mindazt, amit képviselünk. Két hónappal ezelőtt még 1,8 millió albán élt ott. Most közel másfél milliót kényszerítettek ki otthonukból, falvaikat felgyújtották, férfitársaikat gyakran elválasztották családjuktól és megölték.”

„Úgy gondolom, hogy van itt egy fontos elv, amelyet remélem, hogy a jövőben is fenn-tartanak [...] hogy akár egy ország határain belül, akár azokon túl, ha a világközösségnek megvan a hatalma, hogy megállítsa, akkor meg kell állítanunk a népirtást és az etnikai tisztogatást.”⁸

A háború megindításának okaként a NATO akkori szóvivője, Jamie Shea egy nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy:

„Milosevics világossá tette, hogy csak egy dolog érdekli, és csakis egy dolog – egy katonai megoldás az ő értelmezése szerint, a következményekre fittyet hányva. Ezért döntöttünk az erő alkalmazása mellett. Nem hiszem, hogy az igazságos háború egyetlen kritériuma alapján is azzal vádolhatnánk minket, hogy nem merítettünk ki minden lehetőséget, hogy megpróbáljuk ezt diplomáciai úton megoldani. Ha emiatt emberek halnak meg, ami bármennyire is rosszul érint engem személyesen, és mindenkit a szövetségben, a felelősség Milosevicet terheli. Ő az a személy tehát, aki elkerülhetetlenné tette, hogy erőszakot kellett alkalmazni az erőszak megállítására.”⁹

A légi műveletek 1999. március 24-i megkezdését követő sajtónyilatkozatában Javier Solana NATO-főtitkár kijelentette, hogy „a NATO-nak erkölcsi kötelessége volt megállítani az erőszakot és véget vetni a Koszovóban jelenleg zajló humanitárius katasztrófának”.¹⁰ Solana nyilatkozatai világossá teszik a NATO jogos okra vonatkozó hivatkozásának alapját a koszovói válságban, az általa súlyosnak és tömegesnek ítélt igazságtalanságok miatt, a szerbek és a koszovói albánok között zajló konfliktusban. Bár sok nézeteltérés volt és van még mindig a NATO katonai beavatkozását megelőzően Koszovóban elkövetett emberi jogi jogsértések mértékével kapcsolatban, kevesen tagadják, hogy a koszovói albánok százezreinek helyzete – akiket a szerb erők elűztek otthonukból – kellőképpen megfelel az első kritériumnak, azaz a háború okának.

Egy későbbi, április közepén kiadott sajtónyilatkozatában Solana pontosabban fogalmazott a NATO céljairól. Azt mondta, hogy a NATO a következőket akarja:

1. minden katonai akció ellenőrizhető leállítása és az erőszak azonnali beszüntetése és az elnyomás megszüntetése;
2. a jugoszláv haderő, rendőrség és a félkatonai erők kivonása Koszovóból;
3. nemzetközi katonai jelenlét telepítése Koszovóba;
4. az összes menekült és lakóhelyüket elhagyni kényszerült személy feltétel nélküli és biztonságos visszatérése;
5. hiteles biztosíték Milosevics hajlandóságára, hogy a rambouillet-i keretrendszerre épülően politikai megállapodást dolgoznak ki Koszovó státuszára a nemzetközi joggal és az ENSZ Alapokmányával összhangban.

A szerb rendőri erők részéről 1998 tavaszától megindult UÇK elleni háború több ezer civil életét veszélyeztette, akik ezért otthonaik elhagyására kényszerültek. Szeptemberre a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (ICRC) kijelentette, hogy „humanitárius

⁸ President Clinton Talks with 'Late Edition' 1999.

⁹ O'ROURKE 1999.

¹⁰ NATO 1999.

szempontból nyilvánvalóvá vált, hogy a polgári áldozatok nem egyszerűen az ún. járulékos veszteségnek tekinthetők, éppen ellenkezőleg, az ICRC szerint a civilek váltak a harcok fő áldozatává, ha nem is a tényleges célpontjaivá". Ebből a szempontból a NATO Solana által ismertetett céljai jogosak lehetnek, és úgy tekinthetők, mint amelyek jelentős mértékben igazságos okkal bírnak. A NATO nemcsak azt állította, hogy katonai akcióinak célja a humanitárius katasztrófa megállítása volt, hanem azt is biztosítani akarta, hogy a menekültek biztonságban visszatérhessenek az otthonaikba. A NATO interpretációjában a „humanitárius intervenció” volt a hangsúlyos, miközben a korábban felsorolt 2. és 5. pont indokoltságát az adta, hogy egyfelől a konfliktus forrását, másrészt a konfliktus megoldásának legfőbb akadályát ebben látta a NATO.¹¹

Természetesen a NATO mindig is azt állította, hogy elsődleges célja az volt, hogy humanitárius segítséget nyújtson Koszovónak, ami valóban megfelelő támogatást kapott a NATO-országok közvéleményétől. A NATO részéről a fegyveres fellépésének (az úgynevezett humanitárius intervenciójának) első számú érvelése az elsődlegesen a koszovói albánok elleni, a jugoszláv haderő, a rendőrség és félkatonai szervezetek erői által végrehajtott – a megfélemlítésektől a gyilkosságokig, otthonaikból elűldözésig terjedő – erőszakos cselekedetek megállítása, az ezeket végrehajtó (előbb felsorolt) szervezetek ilyen cselekedeteinek befejezését célzó semlegesítésük, megsemmisítésük, a térségből eltávolításuk (kivonásuk) elérése, a menekültek visszatérésének biztosítása és Koszovó politikai státusza tárgyalásos úton való rendezésének elősegítése (a jugoszláv részről való tárgyalásos akarat kikényszerítése).

Az ellenoldali érvelésben több elem is megjelenik. Az egyik az áldozatok számának vitatása (relativizálás), a másik a jugoszláv erők reakciójának indokolása (UÇK terrorista szervezet tevékenységével szembeni önvédelem). Ugyancsak hangsúlyosan szereplő érvelés a NATO őszinteségének megkérdőjelezése, a NATO (benne az USA) stratégiai érdekeinek (lásd kelet, illetve a Balkán felé terjeszkedésének) „humanitárius” színezetű érvényesítése. A szövetséget egyebek mellett vádolták azzal, hogy közvetve támogatta az UÇK terrorista tevékenységét, és aláásta a JSZK területi integritását, továbbá megsértette a törvényes hatalom elvét és az igazságos háború más elveit. Mások szerint fegyverfejlesztési programok igazolására használták, míg voltak, akik szerint a beavatkozás csupán a Clinton elnök ellen indított közjogi felelősségre vonásról, az úgynevezett *impeachment* eljárásról kívánta a figyelmet elvonni, ami nyilvánvalóan amerikai belügynek számított. Ezeken kívül egyebek mellett szóba hozták okként a nyugat érdeklődését Koszovó ásványkincsei (ólom, cink, kadmium) és nemesfémek (arany és ezüst) iránt is, de más fantáziadús elképzelések is keletkeztek. Azt is érvként hozzák fel a NATO „humanitárius intervenciójával” egyet nem értők, hogy korábban a törökországi kurdok esetében miért nem volt a nemzetközi közösség és benne a NATO hasonlóan határozott, vagy amikor a horvát haderő által 1995-ben otthonaikból elűldözött félmillió horvátországi, úgynevezett krajina szerbek védelmére, bár erős diplomáciai nyomást helyeztek Horvátországra, nem léptettek életbe szankciókat, és nem tettek hasonló intézkedéseket, mint amilyeneket Szerbia ellen. Nem reális azt feltételezni, hogy a NATO négy év alatt teljesen megváltoztatta volna

¹¹ CEULEMANS 2008: 198–199.

erkölcsi normáit, és hogy 1999-ben a NATO humanitáriusan érzékenyebb politikát folytatott, amely korábban teljesen hiányzott.

Az erős humanitárius elkötelezettség hiánya kimutatható magának a háború lebonyolításának módjában, és ahogyan a NATO a háború utáni „békeépítés” kérdését kezelte. Az ezzel egyetértők egyfelől hangsúlyozzák, már azzal hogy a NATO kizárólag a légierő haderőnemének eszközeivel, (korlátozott) képességeivel kívánta elérni a humanitárius céljait, továbbá a saját erőinek a jugoszláv légvédelemtől való megóvásának érdekében önkorlátozóan nem engedélyezte az 5000 méter (15 ezer láb) alatti, elsődlegesen a koszovói jugoszláv erők precíziós bombázását, ezzel egyfelől több esetben (különösen rossz időjárási körülmények esetén) megnehezítette/megakadályozta a humanitárius jogsértéseket elkövető jugoszláv erők elleni pontos támadásokat, másfelől megnövelte az úgynevezett járulékos veszteségek számát, több esetben ártatlan civilek életébe kerülően. Így éppen azok lettek áldozatai az ilyen téves csapásoknak, akiknek a megmentéséért történtek.

A NATO humanitárius elköteleződésének másik megkérdőjelezését az adja, hogy a jugoszláv kormánnyal megkötött kumanovói egyezmény után a NATO nem gondoskodott a Koszovóban megmaradt szerb lakosság biztonságáról sem. Míg a koszovói albánok visszatérhettek otthonaikba, a koszovói szerbek áldozattá váltak. A szerbek és más kisebbségek tagjainak a radikális koszovói albánok (sok esetben ex. UÇK-sok) általi meggyilkolása és elűzése, továbbá a szerb történelmi és kulturális emlékhelyek megrongálása, elpusztítása azután is folytatódott, hogy a NATO átvette Koszovó ellenőrzését. Ezzel szemben a NATO-nak nem állt szándékában olyan határozottan fellépni, mint néhány hónappal korábban Szerbiával szemben.

A NATO jelenléte még az ENSZ égisze alatt sem oldotta meg a térség problémáit. A „fordított” etnikai tisztogatás a szabad választások és az önkormányzatiság, az önrendelkezési jog elvének megcsúfolása Koszovó számára, ahogyan azt Raska és Prizren ortodox püspöke egy tiltakozó levelében is kijelentette a KFOR szerepével kapcsolatban.¹² Ebből is arra lehet következtetni, hogy a humanitárius segítségnyújtás szándéka – ha egyáltalán létezett – gyenge volt, és a háborúra vonatkozó döntés szempontjából irreleváns. Akik úgy hiszik, hogy a fent említett egyéb szándékok sokkal erőteljesebbek voltak a NATO beavatkozásában, azok feltételezhetik, hogy a helyes szándékok elvét nem tartották tiszteletben.

A legitim felhatalmazás (legitim autoritás)

A 78 napos légihadjárat egyik legvitatottabb kérdése az volt, hogy a NATO-nak volt-e legitim felhatalmazása arra, hogy erőszakot alkalmazzon Jugoszlávia ellen. A NATO erőszakkal való fenyegetése és az erőszak alkalmazása nem egyeztethető össze a nemzetközi jog jelenlegi rendszerével.

Az ENSZ Alapokmánya csak kétféle helyzetet határoz meg, amelyben jogos döntés születik az erőszak alkalmazásáról. Először is, az államoknak joguk van az egyéni és kollektív önvédelemhez az agresszióval szemben (51. cikk). Másodszer, az ENSZ BT-nek jogában áll döntenie az erőszak alkalmazásáról, a béke fenyegetése, a béke

¹² LITTMAN 1999: 45.

megszakadása vagy agresszió esetén (39. és 42. cikk). Ez utóbbi esetben lehetőség van arra, hogy az ENSZ BT regionális szervezeteket hívjon fel határozatai végrehajtása érdekében [53. cikk (1) bekezdés]. Mivel Jugoszlávia nem támadott meg, vagy fenyegetett meg egy NATO-tagot se, úgy a szövetség nem alapozhatta Jugoszlávia elleni katonai műveletét az 51. cikkre. Habár az ENSZ BT 1998 szeptemberében hozott 1199. számú határozata szerint a koszovói helyzet fenyegetést jelent a régió békéjére és biztonságára nézve, nem engedélyezte „minden szükséges eszköz” alkalmazását a fenyegetés megszüntetésére. A további intézkedéseket a helyi helyzet alakulásától tette függővé, vagyis „úgy döntött, hogy amennyiben az ebben az állásfoglalásban és az 1160. számú határozatban megkövetelt konkrét intézkedéseket nem teszik meg, további lépéseket és további intézkedéseket mérlegel a béke és stabilitás fenntartása, vagy helyreállítása érdekében a régióban”.

A NATO-t kritizáló vélemények szerint az amerikai kormányzat minden felhatalmazás nélkül már 1992-ben elkezdte fenyegetni Szerbiát. A Milosevicnek címzett, decemberi levelében George H. W. Bush elnök (1989–1993) 1992-ben arra figyelmeztetett, hogy „koszovói konfliktus esetén, amelyet szerb akció okoz, az Egyesült Államok készen áll arra, hogy katonai erőt alkalmazzon a koszovói és a szerbiai szerbek ellen”.¹³ Ezt az úgynevezett karácsonyi figyelmeztetést a Clinton-kormány megismételte 1993-ban. Az ilyen fenyegetéseket az albán radikálisok úgy értelmezték, mint annak egyértelmű jelét, hogy előnyükre válik a fegyveres konfliktus eszkalálódása a térségben, hogy majd a szerbeket hibáztassák a katonai erő alkalmazásáért. Az amerikai politika megerősítette az erőszakos megoldás albán híveinek pozícióját. Ugyanakkor sokba került a koszovói albán lakosság számos szegmense számára, akik az erőszakmentes ellenállást és a kompromisszumos stratégiát támogatták.

Az erőszak általános érvényű, előbbieken felsorolt eseteit kivéve, léteznek más, széles körben elfogadott és a gyakorlatban is érvényesíthető kivételek is, amelyek alapul szolgálhattak a fegyveres beavatkozásnak. Az egyik ilyen a népek önrendelkezési joga, amely a nemzetközi jogban ugyanolyan kötelező érvényű (úgynevezett kógens) szabály, mint magának az erőszaknak a tilalma. A koszovói albánokat is kétséggkívül megillette az önrendelkezési jog, amely gyakorlásától azonban a JSZK erőszak alkalmazásával megfosztotta, így agresszornak minősült. Következésképpen a NATO beavatkozása az ENSZ Alapokmány fentebb említett 51. cikkének szellemében indokolt lehetett. Egy másik, szintén a beavatkozást legitimáló nézet szerint az emberi jogok védelmében történt katonai akció úgynevezett humanitárius intervencióként értelmezhető. E kérdésben akár Rougieu, akár Lauterpacht, Borchard vagy Nancy Gordon és Gregory Wirick megközelítését is tekintjük, azok mind igazolják a NATO által elkövetett humanitárius intervenció mint egy állam által állampolgárain elkövetett jogsértések okozta emberi szenvedés enyhítését célzó katonai beavatkozás végrehajtását.¹⁴

A Clinton által bátorított intervenciók doktrína eredményeként lehetővé vált, hogy az UÇK a NATO támogatását a „szerb atrocitások” bemutatásával szerezze meg. Így az UÇK mindent megtett, hogy megakadályozza például a szerbek kivonulását a térségből, ami az 1998-as Milosevic–Holbrooke-megállapodás feltétele volt. Így

¹³ Crisis in the Balkans 1999.

¹⁴ SÜLYÖK 2000.

vált lehetővé, hogy az UÇK és a nyugati országok a szerb hatóságokat bélyegezzék meg bűnösnek a konfliktus deeszkálációjának kudarcáért. A NATO-tagok és maga a NATO is azt állította, hogy joguk van egyoldalúan erőt alkalmazni az emberi jogok tömeges megsértésének megakadályozása érdekében. Az ilyen állítások súlyos negatív következményekkel járnak az emberi jogok nemzetközi rendszerének kialakulására. Először is, nehéz egyetemes és objektív kritériumokat az emberi jogok megsértésére, amelyekkel minden állam egyetért, és amelyek a világ minden részén minden helyzetre egyformán alkalmazhatók. Az Egyesült Államok és a NATO ráadásul aligha értene egyet azzal, hogy más államoknak, például Oroszországnak vagy Kínának ugyanolyan joguk van a végső ítélelhozatalra az emberi jogok megsértésének kényes kérdésében. A lettországi orosz lakossággal szembeni diszkrimináció, az állampolgársági jogok megtagadása és az emberi jogok egyéb megsértése például még mindig komoly aggodalomra ad okot az orosz kormány számára.

Ezzel szemben az USA akkori külügyminisztere, Madeleine Albright szerint a két, említett ENSZ BT határozat elegendő felhatalmazást ad, mivel az ENSZ Alapokmány 7., az ENSZ BT fegyveres erőszakra vonatkozó cikke alapján meghozott határozatokat a szerbek nem tartották be, ezért nincs szükség további felhatalmazásra azok érvényre juttatása érdekében. Jogi értelemben ez az érvelés nem helytálló, mivel a 7. cikke nem jelenti automatikusan az erőszak alkalmazásának jogát. Javier Solana NATO-főtitkár az 1998 októberi katonai akcióval való fenyegetés igazolása érdekében meggyőzőbb érvekre hivatkozott.

1. Jugoszlávia kudarca az 1160. és 1190. számú határozatban az ENSZ Alapokmánya 7. fejezetén alapuló követelmény teljesítésében.
2. A humanitárius katasztrófa közvetlen veszélye, a dokumentum szerint Kofi Annan ENSZ-főtitkár 1998. szeptember 4-i jelentése alapján.
3. Az ENSZ BT erőszak alkalmazását előíró határozatának rövid időn belüli megszerzésének lehetetlensége.
4. Az a tény, hogy az 1199. számú határozat kimondja, hogy a koszovói helyzet romlása fenyegetést jelent a régió békéjére és biztonságára nézve.

Az első és a negyedik indok erősíti Albright fentebb említett érvelését. A második és a harmadik indok egy lépéssel tovább viszi a tisztán jogi érvelést azáltal, hogy erkölcsi alapot kínál a rendkívüli erőszak ENSZ BT engedélye nélküli alkalmazására. A koszovói helyzet súlyossága miatt, és mivel az ENSZ BT döntésképtelenné vált Oroszország és Kína vétőjogának megfenyegetése miatt, vitatható, hogy a NATO-nak (vagy bármely más államnak vagy koalíciónak) erkölcsi joga, különösen még kötelessége is lett volna egyoldalúan katonai akciót indítania. A NATO lépését bírálók szerint, ha az ilyen egyoldalú döntéshozatal háborús és békés kérdésekben megszokott gyakorlattá válik, az emberi jogok kérdése bármilyen típusú beavatkozás igazolására szolgálhat azon államok számára, amelyek rendelkeznek az ehhez szükséges katonai képességekkel.¹⁵

Ez az érvelés azt mutatja, hogy a NATO törvényes felhatalmazását az igazságos indíték (*just cause*) és általánosabban más erkölcsi megfontolások befolyásolták. Az igazságos indíték súlyossága (amely véget vetett az emberi jogok megsértésének)

¹⁵ CEULEMANS 2008: 201–202.

arra készítette a NATO-t, hogy újragondolja a „nyilvánvaló” törvényes felhatalmazó (azaz az ENSZ BT) választását. Azok, akik megkérdőjelezték a NATO legitimitását a koszovói beavatkozásra, enyhén szólva nagyon zavarónak találják ezt az érvelést. Az igazságos háború elmélete szempontjából az ellenzők azzal érvelnek, hogy nagyon veszélyes hagyni, hogy az igazságos indíték súlya határozza meg a törvényes felhatalmazás elemzésének eredményét. Egy ilyen manőver aláásná a törvényes felhatalmazás alapelvét mint önálló elvet. Mert egyes NATO-kritikusok szerint nincs okunk a törvényes felhatalmazás kérdését morális szempontból megvitatni, amikor a jogi szempont tökéletesen egyértelmű megoldást kínál számunkra. Ezek a kritikusok arra a következtetésre jutottak, hogy egyszerűen nem volt jogi alapja a koszovói beavatkozásnak. Az sem segített, hogy a háborút demokratikus államok szövetsége indította (és jó céllal), mivel a kollektív agresszió (azaz a korábban említett 3314-es ENSZ Közgyűlés által elfogadott definíció szerint) ugyanolyan jogellenes, mint az egyetlen állam által elkövetett.

Az a kockázat, hogy a törvényes hatóság elvét pusztán erkölcsi alapokra helyezzük, valóban nagy. Az ENSZ és a nemzetközi jog által előírt nemzetközi biztonsági rendszer mélyen destabilizálódhat, ha az erő alkalmazásával kapcsolatos jogi korlátokat homályos és általános erkölcsi elvekre való hivatkozással lazítják. Bár határozott erkölcsi konszenzus volt a cselekvésre, a NATO-tagok reakciói ebben a jogi problémában nagy különbségeket mutattak. Így néhány NATO-tag, például Belgium, vonakodott attól, hogy a koszovói háborút a beavatkozás más formáinak precedenseként kezelje.

Eredetileg a moralisták a tekintélyt Isten nevében látták, de szekulárisabb korunk más kritériumokat követel. Leal szerint:

„Kinek lehet erre felhatalmazása? Nos, talán az Egyesült Nemzetek Szervezetét tekinthetnénk a legkézenfekvőbb szervnek, amely egy ilyen helyzetben a beavatkozást igazolhatná. Az ENSZ legjobb tudomásom szerint nem adott ilyen zöld utat. A NATO az a testület, amelyik meghozta ezt a döntést, és hogy a NATO-nak van-e ilyen joga vagy sem, az egyike azoknak a nagyon fontos kérdéseknek, amelyekkel egy igazságos háború teoretikusának szembe kell néznie, és fel kell tennie egy kérdést.”¹⁶

Az utolsó (a fegyveres erőszak elkerülésére vonatkozó) lehetőség kimerítése

Ezt a kritériumot tekintve is megoszlanak a vélemények. Az a kérdés, hogy a háború végső eszköz volt-e, csak a NATO mint az erőszakot kezdeményező fél esetében merül fel. Az 1998 tavaszától a szerb katonai és rendőri, valamint paramilitáris erők és az UÇK közötti fegyveres összecsapás kiszélesedésére a nemzetközi közösség többféle jogi és diplomáciai eszközzel, intézkedéssel válaszolt. Ilyenek voltak különböző diplomáciai kezdeményezések, nem katonai szankciók (például fegyverembargó, külföldi befektetések tilalma), az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) ellenőrző csoportjának telepítése és végül a katonai fenyegetés. 1998 októberében megegyezés született, tűzszünetet is aláírtak, amit azonban mindkét fél megsértett.

¹⁶ O'ROURKE 1999.

Az egyik fő kérdés lehet, hogy az 1999. február 23. és március 18. között folytatott rambouillet-i és párizsi tárgyalásoknak volt-e valaha is esélyük arra, hogy erőszak alkalmazása nélkül jöjjön létre megállapodás, és ha igen, mennyi időbe telt volna, és mi történt volna az elhúzódó tárgyalások során. A másik kérdés, hogy ezen tárgyalások kudarca mennyiben jelent(h)ette a nem katonai eszközök alkalmazása alternatíváinak kimerítését, és ezzel indokolhatta a NATO számára a legitimált katonai csapások megindítását. Önmagában véve az, hogy a tárgyalások második fordulójában Párizsban a szerb fél nem írta alá a záródokumentumot, nem jelenthette automatikusan a NATO katonai műveletének megkezdését, mivel a tárgyalásokat vezető két társelnök (Hubert Vedrin francia és Robin Cook brit külügyminiszter) által aláírt közös nyilatkozatban az szerepelt, hogy a „tárgyalásokat elnapolják addig az időpontig, amíg a jugoszláv fél nem jelzi, hogy megváltoztatta álláspontját”.¹⁷ Vajon ezek után lett volna-e értelme további nem katonai kezdeményezéseknek?

Mark Littman úgy véli,¹⁸ hogy Rambouillet-nál a tárgyalási, a diplomáciai és a nemzetközi nyomásgyakorlás lehetőségei nem merültek ki, amely álláspontja lényegében két évrre épül. Littman szerint először is fontos felismerni, hogy Jugoszlávia már jóval a végső ultimátum előtt elfogadta Rambouillet politikai javaslatainak lényegét. Számos másodlagos kérdésről még volt vita, de ezeket később is meg lehetett volna oldani. A második és még fontosabb a NATO katonai javaslatainak természete. A NATO (Richard Holbrooke személyében) mindent elkövetett, hogy elmagyarázza, a tervezet katonai végrehajtásra vonatkozó részei nem képezik tárgyalás tárgyát, miután a koszovói albán delegáció aláírását biztosították. Ez a hozzáállás vitathatatlanul drákói volt, ami egy háborúban vereséget szenvedett ország katonai megszállásához vezethet. Ha a NATO hajlandó lett volna felhagyni javaslatai vitathatatlan jellegével és tárgyalni erről a (rendkívül radikális és beavatkozó) katonai jelenlétről a belgrádi kormánnyal, akkor talán talál(hat)tak volna egy kölcsönösen elfogadható megoldást, például az ENSZ BT-nek a háborút lezáró (1244) határozatának mintájára. 1999. február 23-án pedig egyértelmű jelek mutatkoztak arra vonatkozóan, hogy a JSZK/szerb küldöttség hajlandó mérlegelni „a koszovói nemzetközi jelenlét hatókörét és jellegét az elfogadandó megállapodás végrehajtása érdekében Rambouillet-ban”. Littman érvelése azonban több ponton hibás. Egyrészt úgy állítja be, mintha a február végén lezárult rambouillet-i tárgyalások lettek volna az utolsó diplomáciai erőfeszítések a konfliktus erőszakmentes megoldására a bombázások megkezdését megelőzően, másrészt szerinte a szerbek politikailag készek voltak a megegyezésre. Előbbi megállapítással ellentétben a rambouillet-i tárgyalások március 15-én Párizsban tovább folytatódtak, hogy megegyezésre jussanak, másrészt a JSZK/ szerb delegáció hozzáállása utóbbi tárgyalások során drasztikusan megváltozott, elutasítóvá vált. Lényegében újra kívánták kezdeni a tárgyalásokat az egyszer már hallgatólagosan elfogadott politikai javaslatokat illetően, a nemzetközi katonai jelenlétre vonatkozó pontokat teljesen figyelmen kívül hagyva.¹⁹ Ami pedig a megállapodástervezet (katonai) végrehajtását illeti, a párizsi tárgyalások éppen a végrehajtás módozatainak, beleértve a katonai vonatkozású részleteinek megbeszélését célozták. Ugyanakkor Ivo H. Daalder és

¹⁷ JUHÁSZ et al. 2000: 244.

¹⁸ LITTMAN 1999: 8–13.

¹⁹ JUHÁSZ et al. 2000: 241–242.

Michael E. O'Hanlon²⁰ szerint a koszovóiak csak akkor írnak alá ideiglenes megállapodást, ha jelentős katonai erő garantálja biztonságukat, míg a szerbek nem hajlandók elfogadni egy olyan megállapodást, amely külföldi katonai jelenlétet igényel a földjükön, hiszen részükről ez a szuverenitás elvét sértené. Így pedig utóbbiak számára a dokumentumtervezet ultimátumnak volt tekinthető, amit Európa ezen részén nem szokás elfogadni! A korábban már említett Kontakt Csoport által kidolgozott, Koszovó autonómia státusáról, alkotmányáról, a helyi testületek megválasztásáról és az igazságszolgáltatásról szóló dokumentumokat Kashnyikov szerint a szerb delegációs fél elfogadta, egyedül a területi integritás garanciáihoz ragaszkodtak. Ez utóbbi kitételből következően elutasították Koszovó (valamikor) függetlenségét, és a NATO-csapatok JSZK teljes területén való szabad mozgását (értsd az ő olvasatukban: a JSZK megszállását). Maga a Kontakt Csoport is úgy nyilatkozott február 23-án, hogy közel van a politikai megegyezés.²¹

A megállapodás végleges szövegét azonban csak a tárgyalások utolsó napján mutatták be a feleknek. Történt, hogy a szöveg mintegy kétharmada teljesen új volt a szerb delegáció számára. Ráadásul a szöveg két kiegészítését nem a Kontakt Csoport, hanem a NATO állította össze. Az orosz képviselő nem volt hajlandó aláírni ezeket a drákói kiegészítéseket, amelyek szerint a NATO katonai erőit a feltételek megjelölése nélkül kellett volna Koszovóba telepíteni. A Rambouillet-i dokumentum szövege a NATO számára további „szabad és akadálytalan hozzáférést biztosított a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság egész területén”, beleértve Szerbiát is. A szerb delegáció kijelentette, hogy ezek a feltételek egyszerűen nem voltak tárgyalhatók. Szerbia ultimátumot kapott: vagy beleegyezik abba, amit joggal tekintett területe idegen katonai erő általi megszállásának, vagy légicsapások következnek. Ennek ellenére Szerbia a fenyegetések hatására beleegyezett a megállapodás politikai részének az aláírásába, és egy nemzetközi jelenlétbe is, amelynek jellegét később pontosították. Miután ez a megállapodás megszületett, Szerbia készen állt arra, hogy megvitassa a koszovói nemzetközi katonai jelenlét terjedelmét és feltételeit. A második tárgyalási forduló 1999. március 15-én kezdődött Párizsban. A szerb delegáció javaslatát azonban elutasították. Az albánok egyedül írhatták alá a dokumentumot. Az orosz küldöttség nem volt hajlandó támogatni ezt.

Mindezek az események az USA-t és a NATO-t teszik felelőssé a tárgyalások meghíúsításáért. Littman joggal állapítja meg, hogy a NATO nem tett meg minden szükséges erőfeszítést a kompromisszum megtalálása érdekében. Hozzáteszi, hogy

„a Rambouillet-i megbeszélések kritikus pontján a NATO feladta a diplomáciát a nem tárgyalható követelések egy csomagja javára, amelyet egy olyan dokumentum tartalmazott, amelyet Kissinger »szörnyű diplomáciai dokumentumnak«, »provokációnak« és »ürrügynek a bombázások megkezdésére« nevezett. És valószínű, hogy ha a hadjárat végén elfogadott feltételeket terjesztették volna elő Rambouillet-ben, akkor az etnikai tisztogatás és a háború elkerülhető lett volna.”²²

²⁰ DAALDER–O'HANLON 2000: 80.

²¹ KASHNIKOV 2008: 220–221.

²² LITTMAN 1999: V.

Úgy véli, hogy a következő rendelkezések, amelyeket a NATO és a szerb kormány a háború végén elfogadott, jelentős engedményeket tartalmaztak a NATO eredeti követeléseivel szemben. Ezek a rendelkezések a következők:

1. a Koszovóban állomásozó nemzetközi erőket az ENSZ BT-nek kell engedélyeznie;
2. egy ilyen nemzetközi erő a NATO mellett orosz csapatokat is magában foglalna;
3. a felállítandó polgári közigazgatásnak az ENSZ BT ellenőrzése alatt kell állnia;
4. az erők nem léphetnek be Jugoszláviának egyetlen Koszovón kívül eső részébe sem.²³

A NATO engedményeinek köre azt mutatja, hogy korábbi célkitűzései észszerűtlenek voltak. A bombázások befejezésének feltételei ugyanis olyan fontos eltéréseket tartalmaztak a Rambouillet-től, amelyek a szerbeknek tett engedményekkel érnek fel. A NATO helyett az ENSZ Biztonsági Tanácsa kapta meg a végső hatáskört Koszovó ügyében, és ezzel vétőjogot adott Oroszországnak, a szerbekkel baráti viszonyban álló országnak. És míg Rambouillet a NATO-erőknek akadálytalan hozzáférést biztosított egész Jugoszláviához, beleértve Szerbiát is, a júniusi megállapodás csak Koszovóban engedett szabad utat a szövetségnek. E kérdésekkel kapcsolatban Michael Mandelbaum a következőképpen nyilatkozik: „Vajon az ilyen módosítások, ha a bombázások megkezdése előtt felajánlják őket, és egy erőteljesebb EBESZ jelenléttel kombinálják, elkerülhették-e volna azt, ami ezután következett, nem lehet tudni.”²⁴ Ez egy gonosz feltételezés volt, amely kikövezte a háborúhoz vezető utat. Ez azt jelenti, hogy a NATO-szövetség úgy döntött, hogy a diplomáciai megoldás megtalálására tett komoly kísérleteket elveti az erő alkalmazása javára.²⁵

Az arányosság elve

A NATO döntésében, hogy háborút indít Jugoszlávia ellen Koszovó miatt, vajon a megfelelő eszközt választotta-e, tiszteletben tartva ezzel az arányosság elvét? A kérdés megválaszolásához meg kell próbálnunk megállapítani, hogy az „Operation Allied Force” művelet végrehajtásától várható előnyök meghaladták-e annak valószínűsíthető negatív hatásait.

A művelet fő célja az volt, hogy Milosevicset rákényszerítsék, hogy véget vessen az emberi jogok folyamatos megsértésének Koszovóban, és ezt követően a jugoszláv erőket kivonják, hogy helyükre nemzetközi katonai erők érkezzenek. Az e céllal kapcsolatos előnyök igen jelentősnek értékelhetők. Először is, az ellenségeskedések leállítása megakadályozza a folyamatban lévő humanitárius katasztrófa súlyosbodását, a térség más országaira kiterjedő eszkaláció okozta instabilitást, ami további konfliktus(ok) gyökere lehet. Másodszor, és ami talán még fontosabb, az ellenségeskedések befejezése lehetőséget nyújt a társadalmi élet újjáépítésére. Egy másik fontos előnye a Jugoszlávia elleni katonai akcióra vonatkozó döntésnek a NATO hitelességének növekedése volt. Azzal, hogy ténylegesen beváltotta a Milosevics ellen megfogalmazott katonai fenyegetést, a NATO az elrettentő erejét katonai erő alkalmazásával hitelesebbé tette a jövőbeli beavatkozások tekintetében. Ez viszont jelentősen csökkentette

²³ CEULEMANS 2008: 204.

²⁴ MANDELBAUM 1999: 4.

²⁵ KASHNIKOV 2008: 229.

a tényleges erőszak alkalmazásának valószínűségét. A NATO hajlandó volt ténylegesen tenni valamit, de azt óvatosan.

Pozitívum, hogy a NATO beavatkozásának köszönhetően 1999 júniusától az albán menekültek visszatérhettek otthonaikba. A negatív oldalon, ahogyan azt már korábban kifejtettük a tartományban maradt szerb kisebbséget érintően, maga az erőszakos etnikai konfliktus nem szűnt meg. A háború további költségei közé tartozik annak borzalmai a szerb és koszovói civil lakosság számára. Emberek megsebesültek és meghaltak, és súlyos károkat szenvedett a gazdaság és a környezet. A NATO beavatkozása meggyengítette a globális nemzetközi válságkezelési rendszert, amely az ENSZ BT katonai beavatkozással kapcsolatos hatáskörén alapul.

Az arányosság elve figyelembe veszi mindazt, amit a NATO és a szerbek tettek, még akkor is, ha valójában a NATO idézte elő a háborút. Ami a szerbek tettét illeti, ők a leginkább felelősek a katonai és félkatonai erők politikájáért, amelyeket arra használtak, hogy a koszovói albán lakosságot elűzzék otthonukból. Ezek a *jus in bello* jogra hivatkozó háborús törvények megsértését jelentették. De azok, akik ellenezték a NATO döntését a háború megindításáról, már előzetesen rámutattak, hogy ilyen bűnös politikára kell számítani a szerb hatóságoktól és félkatonai alakulatoktól, ha háborút indítanak. Erre még Wesley K. Clark tábornok, a koszovói beavatkozást irányító NATO-erők főparancsnoka is felhívta a figyelmet. Szerinte a szerb terror és erőszak a NATO bombázó hadjáratának kezdetével fokozódni fog, amit igazoltak az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) adatai.²⁶

Az arányosság kérdésének körébe tartoznak a légiműveletek várható áldozatai (civil és katonai-rendőri), a téves célpontok jelentette személyi és anyagi (járművesztések), a JSZK gazdaságában, infrastruktúrájában esett anyagi és a környezetet ért károk, továbbá a bombázások, csökkentett urántartalmú lövedékek az érintett lakosságra gyakorolt negatív egészségügyi hatásai. További hatásként értékelendő Koszovónak a JSZK-tól való elszakadási törekvése, ami nem csupán a térség (értsd: Macedónia) radikális albán erőinek megerősödéséhez vezetett, de általában véve bátorította a szeparatista mozgalmakat például a Kaukázusban, Csecsenföld vagy Abházia esetében. Ez viszont felvetette a beavatkozás precedensértékűségének veszélyét, amely nyomán a bekövetkező változások újabb konfliktusokat generálhatnak, ami semmiképpen sem tekinthető a NATO hosszabb távú érdekének.

A NATO-beavatkozásnak volt egy másik nemzetközi vetülete, az Oroszországgal (mint állandó ENSZ BT-taggal) való viszony megromlása. Egyfelől a kelet felé (a hajdan volt Szovjetunió érdekszférájában) terjeszkedő észak-atlanti politikai-katonai szövetség a szerbeket mint szláv testvéreiket bombázta, és bár Jelcin orosz elnök felvetette a NATO szárazföldi csapatainak koszovói bevetése esetén Oroszország katonai segítségnyújtását Szerbia oldalán, hosszabb távon akár egy szélesebb körű konfliktust előidézve Európában, ugyanakkor Moszkvának szüksége volt a nyugat pénzügyi támogatására, amit nem kívánt veszélyeztetni a Milosevics-rezsim hajthatatlansága miatt. Erre utal az a diplomáciai közvetítői szerepvállalás, amit Viktor Csernomirgin (korábbi orosz miniszterelnök) Martti Ahtisaari finn elnökkel közösen játszott a konfliktus tárgyalásos lezárásában.

²⁶ Lásd MØLLER 2000: 3. táblázatának adatai.

Mi a helyzet az „Operation Allied Force” művelethez kapcsolódó esetleges károkkal? A legközvetlenebb költségek a művelet tényleges végrehajtásával kapcsolatosak. A nagy magasságú bombázások stratégiai választása okán a NATO veszteségeit csekélynek értékelhetjük. Azzal, hogy a küldetésüket 15 000 láb (5000 m) magasból hajtották végre a NATO-pilóták viszonylag biztonságban voltak a jugoszláv légvédelmi rendszerektől. A NATO-pilóták biztonságáért azonban a polgári lakosság nagyobb kockázatával kellett fizetni. Ez a kockázat még inkább megnőtt, amikor a NATO úgy döntött, hogy bombázni kezd célpontokat sűrűn lakott területeken, például Belgrádban. Az anyagi károk esetében differenciáltabban kell értékelnünk. A fokozatosság stratégiájával, mint amelyet a NATO alkalmazott, mindig fennáll annak lehetősége, hogy az ellenfél már a művelet első, alacsony intenzitású szakaszában beadja a derekát. Az ilyen forgatókönyv szerint az anyagi kár valószínűleg a NATO elsődleges célpontjaira, a katonai létesítményekre korlátozódott volna.

Ugyanez a fokozatos stratégia azonban akár ellenkező hatást is kiválthat. Az alacsony intenzitású bombázások könnyen azt a képet kelthetik az ellenfél fejében, hogy a támadások nem is olyan elviselhetetlenek, és hogy esetleg ki tudják húzni a légi hadjáratot. Egy ilyen kép ellensúlyozására a NATO-nak fel kellett gyorsítania a légitámadásokat a nem csupán katonai célpontok támadásával és az intenzitás jelentős növelésével. Ez utóbbi „elhúzódozó háború” forgatókönyvében az anyagi kár nagy valószínűséggel nagyobb, mint az a kár, amelyet egy határozottabb katonai stratégia kezdettől fogva történő alkalmazásával okozott volna. Az a tény, hogy Milosevics nem olyan személy, aki könnyen beadta volna a derekát, az elhúzódozó háború forgatókönyvét tette valószínűbbé.

Akkor arányos volt-e a választott stratégia, tehetjük fel ismét a kérdést. Amikor összevetjük a költségeket és a hasznot, az „Operation Allied Force” művelet elfogadható kompromisszumnak tűnik a hatékonyság és a közvetlen és közvetett kockázatok kordában tartása között. A fokozatosan eszkalálódó, nagymagasságú bombázási műveletekkel a NATO talán nem a legmegfelelőbb, leghatékonyabb stratégiát választotta. Tekintettel arra, hogy Milosevics nem volt hajlandó elfogadni a Koszovó feletti szuverenitás elvesztését, azt mondhatnánk, hogy a NATO egy határozottabb, a szárazföldi erők bevetésével való fenyegetéssel kombinálva talán hatékonyabb lett volna. Egy ilyen határozottabb stratégia a fokozatos eszkaláció stratégiájához képest valószínűleg nem vezetett volna új hideg- (vagy akár forró) háborúhoz. A döntő tényező, amely a fokozatos és nem a határozottabb megközelítés választását indokolta, az volt, hogy az utóbbit valószínűleg nem fogadta volna el minden NATO-tag. Amikor például a NATO úgy döntött, hogy a hadjárat során fokozza a bombázások intenzitását, számos szövetséges eltérően ítélte meg nemzeti érdekeit (például a célpontok kijelölését illetően), illetve tartott a saját hazai közvéleményük alakulásától a politikai kockázat miatt. Ezért a hatékonyság veszteségét azáltal, hogy nem a nagyobb kockázattal járó, tömeges csapást, hanem a fokozatos, a növekvő bevetések számával kiterjedtebb célpontokat érintő, fokozatosan intenzívebb műveleteket választották, valószínűleg ellensúlyozta az a tény, hogy a NATO-nak sikerült a szövetséget egyben tartva a katonai műveletet elkezdni és befejezni, és ezáltal megőrizni hitelességét. Az önmaga szabta korlátoknak pedig politikai ára volt.

A siker valószínűségének kritériuma

E kérdés tekintetében olyan jelzéseket érdemes keresni, amelyek segítenek a légiműveletek hatékonyságának megítélésében, függetlenül a végeredmény ismeretétől. Ennek legkézenfekvőbb módja a két fél, a NATO és a JSZK katonai erejének összehasonlítása. A JSZK-nak természetesen fel kellett volna ismernie, hogy egy olyan szövetséggel álltak szemben, amely a világ katonai kiadásainak nem kevesebb mint kétharmadával rendelkezik, és amely a győzelemre tette fel „hitelességét”. Ha katonai fölényt tudunk megállapítani egy konfliktusban részt vevő felek egyike számára, akkor elég egyértelműnek tűnik, hogy hol van a katonai előny, és így a siker valószínűsége. A JSZK hadereje az egyebek mellett az évekkel korábban bevezetett nemzetközi fegyverembargónak köszönhetően nem jutott létfontosságú alkatrészekhez, így hadrafoghatóságának minősége még inkább elmaradt a számbeli és technikai fölényben lévő NATO-hoz képest. Ez alapján tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy a NATO-nak minden eszköze megvolt arra, hogy rákényszerítse akarát az ellenfelére. Ez azonban csak egyfajta megközelítés, mert a NATO által kitűzött egyes célok elérése nagyon nehéz katonai erővel, ezen belül is kizárólag a légierő bombázásaival. A Szövetség elsöprő gazdasági és anyagi fölénye ellenére győzelmi kilátásai a választott stratégia miatt azonban korántsem voltak biztosak.

A NATO katonai fölényére való ilyen összpontosítás azonban túlságosan korlátozó. A siker valószínűségének elve tágabb szemléletet igényel, mint a katonai fölény a csatatéren.

A háború legelején Clinton elnök nyilatkozata, miszerint a NATO nem fog szárazföldi erőket bevetni, komoly korlátokat szabott a NATO által alkalmazható katonai eszközöknek. Ez különösen akkor igaz, ha figyelembe vesszük, hogy akkoriban általánosan úgy vélték, hogy a légierő alkalmazásával önmagában nem lehet megnyerni a háborút. Ugyanakkor nem volt valószínű, hogy a NATO sikerrel járt volna egy Szerbia elleni szárazföldi háború esetén. Ennek nem katonai, hanem elsősorban politikai okai voltak. Egy szárazföldi háború, mivel mindkét oldalon sok áldozatot követelt volna, erős ellenállást váltott volna ki számos NATO-országban, beleértve az Egyesült Államokat is. Az áldozatok elfogadása iránti vonakodás oka nyilvánvalónak tűnik. Ahhoz, hogy ne veszítse el a hazai front támogatását, el kell kerülni a saját katonáinak elvesztését valamely távoli országban (az úgynevezett hullazsák szindróma). Ez aztán a szövetség tagjai között éles ellentétekhez, a szükséges konszenzus hiányához, a katonai műveletek befejezéséhez és a NATO vereségéhez vezetett volna. Következésképpen a NATO kizárólag a légierő alkalmazása mellett döntött, amely stratégia egyik magyarázata, hogy szerették volna az 1995-ös „Deliberate Force” légiművelettel elért boszniai sikerüket megismételni. Azonban különbséget jelentett, hogy Bosznia esetében úgy a horvát haderő, mint a bosnyák erők krajnai és boszniai szerb erők elleni szárazföldi sikerei nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a háborús felek, így a szerbek is tárgyalóasztalhoz üljenek. Koszovó esetében a légicsapások megindulásakor az UÇK nem tudott sikeres szárazföldi támadó műveleteket végrehajtani.

Littman szerint előre látható volt, hogy a humanitárius katasztrófa nem fog megállni a bombázások hatására, ami a számokkal igazolható.²⁷ Ezek alapján megállapítható, hogy az otthonaikból elűldözöttek száma – a NATO-beavatkozás nyomán fokozódó erőszakos szerb tevékenységek hatására – a sokszorosára növekedett. A NATO szerint Belgrád már a bombázások megkezdése előtt megkezdte a „Patkó” hadművelet keretében a koszovói albánok Koszovó tartományból való fizikai kiszorítását, a tartomány etnikai megtisztítását. Adam Roberts viszont kétségbe vonja, hogy a NATO-bombázás hiányában az etnikai tisztogatás ilyen gyorsasággal és kegyetlenséggel zajlott volna-e le.²⁸

A kizárólag a légierőre épülő stratégia ugyanakkor ellentmondott a meghirdetett humanitárius céloknak is, viszont elősegítette a koszovói albánok közötti etnikai tisztogatást a szerbek részéről a háború alatt. A NATO tehát nem tekinthető úgy, hogy sikeresen teljesítette volna az általa kitűzött humanitárius célokat. Ha mérleget készítenénk az elért eredményekről a NATO saját célkitűzései szempontjából, akkor negatív következtetésekre kellene jutnunk. Csupán néhány diplomáciai és humanitárius célkitűzés, mint például a koszovói albánok hazatérése az otthonaikba, valósultak meg (bár lehetséges, hogy ezek más eszközökkel is könnyebben megvalósíthatók lettek volna, mint erőszak alkalmazásával). Néhány más célkitűzés, mint például a hatékony polgári közigazgatás bevezetése, ugyanakkor nem valósultak meg, ahogy a kisebbségi jogok hatékony védelmére vonatkozó célkitűzés sem.

Kashnyikov szerint a NATO nagy sietséggel, reális célok és kivonulási stratégia nélkül döntött a katonai beavatkozás mellett anélkül, hogy tudta volna, miként lehetne megbékíteni a régiót.²⁹ A NATO katonai vonakodásának második és talán egyértelműbb jele a nulla áldozatos stratégia volt. A NATO ki akarta bombázni Milosevicet, de maga nem volt hajlandó áldozatokat hozni. Ennek oka a közvéleménynek a politikusokra gyakorolt nyomásgyakorlásában keresendő. A szinte csodával egyenértékű eredmény, hogy a hetvennyolc napos háború alatt, harci (éles) feladatban egyetlen pilótát sem veszítettek el, Edward Luttwak szerint a többrétegű elővigyázatosságnak volt köszönhető.³⁰ A NATO önmagát korlátozta azzal, hogy az első hetekben csökkentett számú bevetést hajtott végre, ezzel redukálva a repülőszemélyzet kockázatát. Másrészt azzal, hogy a jugoszláv légvédelem jelentette veszély miatt 15 ezer láb repülési magasságról intézték támadásaikat, valamint a rossz időjárás esetén törölték bevetéseiket, amikor ilyen magasságból nem volt garantált a sikeres találat (miközben alacsonyabb magasságról kevésbé okoztak volna problémát az ilyen körülmények).

E stratégiai korlátok természete egyértelműen hátrányosan befolyásolta a művelet hatékonyságát. Először is, a légierő felhasználására szorítkozva a NATO csak abban reménykedhetett, hogy Milosevics a légitámadások nyomására a koszovói hadműveletek leállítása mellett dönt. Ha Milosevics úgy dönt, hogy kitart, és megpróbálja kihúzni a légi hadjáratot (amit meg is tett), a NATO sikerének valószínűsége elkerülhetetlenül jelentősen csökkenne. A légierő használata önmagában nem tudott gátat vetni az emberi jogok megsértésének. Valójában csapatokat kellett volna beküldeni

²⁷ Lásd MØLLER 2000: UNHCR adatsorai (3. táblázat).

²⁸ ROBERTS 1999: 110.

²⁹ KASHNIKOV 2008: 226–227.

³⁰ LUTTWAK 1999: 40.

a polgári lakosság védelmére (biztonságos területek vagy humanitárius folyosók létrehozásával stb.). Másodszor, a légi műveletek magassági megkötésével a NATO magas szintű kockázatot rótt éppen a védeni kívánt civil lakosságra. Ez pedig azt jelentette, hogy a NATO-nak szembe kellett néznie a balesetek (járulékos veszteségek, áldozatok) növekedésének lehetőségével, amelyek hosszú távon nagyon károsak lehetnek az arculatára. Egyszerűen nem mondhatja tovább az ember, hogy az a szándéka, hogy megvédje a polgári lakosságot, és egyidejűleg továbbra is olyan stratégiát alkalmaznak, amely ugyanazokat az embereket károsítja. Még ennél is fontosabb, hogy ez a stratégia milyen hatással volt magára a szerb lakosságra. Szerbiában jelentős politikai ellenzék alakult ki Milosevics ellen. Azáltal, hogy nemcsak a tiszta katonai célokat, hanem a vegyes katonai-polgári infrastruktúrát (olajfinomítók, rádióállomások, hidak stb.) is megcélózta, a NATO-nak figyelembe kellett vennie, hogy a jugoszláv lakosság nagyon szorosan összezárhat a Milosevics-rezsimmel, és létrejöhet egy szövetségi egységfront a NATO ellen.

Hogyan értékelhető akkor az „Operation Allied Force” művelet sikerének valószínűsége? A legkevesebb, amit mondhatunk, hogy a sikeres kimenetel esélyei nem voltak annyira nyilvánvalók. Látható volt, hogy légitámadások felerősítették és felgyorsították az etnikai tisztogatási kampányt. A NATO céljainak jellegéből adódóan ez pontosan ellentétes volt azzal, amit reméltek. A saját maguk által előírt korlátozások (szárazföldi erők bevetésének tilalma, és csak a nagy magasságból történt bombázások) meggyőzhették Milosevicset, hogy a NATO nem volt mélységesen elkötelezett Koszovó humanitárius ügye iránt, mivel a saját katonái életét a helyi (megvédendő) civilek elé helyezte. Ennek sikerkritériumként való alkalmazása azonban Walzer szerint érvényteleníti a többi igazságos háború kritériumát, mivel nem lehet igazságos az az ügy, amelyért egy állam nem hajlandó egyetlen katona életét sem kockáztatni, különösen nem egy olyan helyzetben, amikor százezreket üztek el és ezreket öltek meg azokból a koszovói civilekből, akikért a háborút vívták, és akiket a NATO-csapatok a helyszínen megmenthettek volna.³¹

Összefoglalás

Az igazságos háború alapelve és kritériumainak rendszere az évszázadok során folyamatosan alakult, változott. A Balkánon, Koszovóban a 20. század végén zajló, a jugoszláv kormány parancsára elkövetett etnikai erőszakra válaszul a nemzetközi közösség, élén az ENSZ-szel, békés eszközökkel próbált megoldást találni. Ennek különböző formái azonban a fő cél, a humanitárius katasztrófa elkerülése vonatkozásában nem voltak hatékonyak, így a NATO – nem utolsósorban hitelességének megerősítése érdekében – az aktuális nemzetközi jogrenddel szemben (az ENSZ BT hivatalos felhatalmazása nélkül) a fegyveres erőszak, kizárólag a légierő alkalmazásával, egy 78 napig tartó, a JSZK területén lévő különböző, katonai és kettős (civil) felhasználású célpontok bombázásával kívánta a tárgyalásos úton való politikai-diplomáciai rendezést kikényszeríteni.

³¹ WALZER 2004: 101.

Ez az eset is jól példázza, hogy az erőszak alkalmazásával járó, fegyveres beavatkozás legalább három szempontból (nemzetközi jogi, etikai és ([biztonság])politikai) megközelíthető, vizsgálható és értékelhető, amelynek egyik vagy másik szempontból való megközelítései nem ritkán szembekerülnek egymással. A mai, jelentősen átalakuló világrendünkben az előbbi kettővel szemben, azokat figyelmen kívül hagyva, sokkal inkább a harmadik érdek válik meghatározóvá, a mögöttük álló fegyverek erejére alapulva.

Jelen tanulmányban az igazságos háború alapelveinek *jus ad bellum* (a háború indításának joga) kritériumai mentén kívántam bemutatni a NATO beavatkozásának különböző irányú megítélését, párhuzamosan utalva egyes nemzetközi jogi és (biztonság)politikai magyarázatokra, amelyek úgy a NATO (mint a háborút elindító) oldaláról, mint az azzal szemben álló érvelések mentén vizsgálhatók. Ha mindezeket összegezzük, kimondható, hogy a NATO beavatkozása bár morálisan igazolhatóan, de jogszerűtlen módon (felhatalmazás nélkül) és módszerét tekintve kizárólag a – politikailag előnyös, de katonai hatékonyságában korlátozott – légierő alkalmazásával zajlott, máig tartó vitákat generálva annak megítélésében.

Felhasznált irodalom

- BODA Mihály (2019): Az igazságos háború elméletének újrafelfedezése a 20. század második felében: Paul Ramsey és Michael Walzer. In GÖCZE István (szerk.): *Keresztény teoretikusok, államférfiak és katonák háborúelméletei*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem, 63–77. Online: https://hhk.uni-nke.hu/document/hhk-uni-nke-hu/KESZ_GI_20190902_JAV%C3%8DTOTT.pdf#page=64
- BODA Mihály (2022): A hibrid háború etikája: az igazságos hibrid háború elmélete. In M. SZABÓ Miklós (szerk.): *A hadtudomány aktuális kérdései I*. Budapest: Ludovika, 95–108.
- BODA Mihály (2023): Az igazságos háború elmélete és a teremtésvédelem: az igazságos háború elméletének története a középkortól a 20. századig a teremtésvédelem szempontjából. *Hadtudományi Szemle*, 16(4), 123–137. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2023.4.6>
- CEULEMANS, Carl (2008): The NATO Intervention in the Kosovo Crisis March–June 1999. In COPPIETERS, Bruno – FOTION, Nick (szerk.): *Moral Constraints on War: Principles and Cases*. Lexington Books, 195–217.
- Crisis in the Balkans. Statements of United States' Policy on Kosovo (1999). *The New York Times*, 1999. április 18. Online: <https://www.nytimes.com/1999/04/18/world/crisis-in-the-balkans-statements-of-united-states-policy-on-kosovo.html>
- DAALDER, Ivo H. – O'HANLON, Michael E. (2000): *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo*. Brookings Institution Press. Online: <https://www.jstor.org/stable/10.7864/j.ctvc77ndw>
- DOUHET, Giulio (1981): A légi uralom. In Kocsis Bernát (szerk.): *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest: Zrínyi, 577–628.
- JUHÁSZ József et al. (2000): *Koszovó. Egy válság anatómiája*. Budapest: Osiris.

- KASHNIKOV, Boris (2008): NATO's Intervention in the Kosovo Crisis. Whose Justice? In COPPIETERS, Bruno – FOTION, Nick (szerk.): *Moral Constraints on War: Principles and Cases*. Lexington Books, 219–235.
- LITTMAN, Mark (1999): *Kosovo: Law & Diplomacy*. London: Centre of Policy Studies. Online: <https://cps.org.uk/research/kosovo-law-and-diplomacy/>
- LUTTWAK, Edward (1999): Give War a Chance. *Foreign Affairs*, 78 (4), 36–44. Online: <https://doi.org/10.2307/20049362>
- MANDELBAUM, Michael (1999): A Perfect Failure: NATO's War against Yugoslavia. *Foreign Affairs*, 78(5), 2–8. Online: <https://doi.org/10.2307/20049444>
- MØLLER, Bjørn (2000): Kosovo and the Just War Tradition. Online: <https://comw.org/pda/fulltext/0008moeller.pdf>
- NATO (1999): *Press Statement by Dr. Javier Solana, NATO Secretary General Following the Commencement of Air Operations*. Online: <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-041e.htm>
- O'ROURKE, Breffni (1999): Yugoslavia: Just War Theory Applied To Kosovo Conflict. *Radio Free Europe*, 1999. május 9. Online: <https://www.rferl.org/a/1091257.html>
- President Clinton Talks with 'Late Edition' (1999). Online: <https://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/stories/1999/06/20/clinton.transcript/>
- ROBERTS, Adam (1999): NATO's "Humanitarian War" over Kosovo. *Global Politics and Strategy*, 41(3), 102–123. Online: <https://doi.org/10.1080/00396339912331342943>
- SULYOK Gábor (2000): Megjegyzések a NATO koszovói beavatkozásának margójára. *Győri Paragrafus*, 2000. március. Online: <http://rs1.szif.hu/eltegyor/paragrafus/az%20ujsag/marcius/nato.htm>
- WALZER, Michael (2004): *Arguing about War*. New Haven: Yale University Press.